

Evanghelia după Toma

**TEXT ȘI COMENTARII
DE HENRI-CHARLES PUECH**

Volumul II al seriei „În căutarea gnozei”

**Traducere din limba franceză:
RADU DUMA**

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

PROVENIENȚA TEXTELOR	6
<i>EVANGHELIA DUPĂ TOMA</i>	9
O COLECȚIE DE CUVINTE ALE LUI IISUS DESCOPERITĂ RECENT:	38
UN LOGION AL LUI IISUS PE O FÂȘIE DE PÂNZĂ FUNERARĂ	72
EXPLICAREA EVANGHELIEI DUPĂ TOMA	78
DOCTRINE EZOTERICE ȘI TEME GNOTICE ÎN EVANGHELIA DUPĂ TOMA	114

Iisus a spus: „*Cel ce va bea din gura mea
va ajunge ca mine, și eu de asemenea voi ajunge el,
iar cele ascunse se vor descoperi lui*”.

Evangelhia după Toma (Log. 108)

EVANGHELIA DUPĂ TOMA

Notiță introductivă. Urmărind înainte de toate să ofere cititorului textul integral la care se fac referințe sau aluzii în studiile și comentariile care urmează, prezenta traducere nu face decât să reproducă, cu autorizarea Editurii E.J. Brill, ceea ce este cunoscut îndeobște sub numele de *Evanghelia după Toma*.

Textul în limba coptă a fost stabilit și tradus de A. Guillaumont, H.-Ch. Puech, G. Quispel, W. Till și 'Abd al Masîh'. Acest text a fost corectat, modificat pe alocuri sau completat în mai multe rânduri. Totuși, corpul lucrării a fost dispus altfel, fără a se menționa numărul planșelor ediției fotografice sau paginile manuscrisului. Singurul lucru indicat este numărul fiecăruia dintre „Cuvintele lui Iisus” reunite aici, numărul fiecărui *logion* sau „Spusă”. Această numerotare lipsește din manuscris, fiind deci convențională și variind mai mult sau mai puțin în funcție de opțiunile editorilor. Deși *logion*-ul 1 este greu de distins de rândurile ce îl preced – întrucât formează împreună cu ele preambulul acestei Evanghelii, fiind de fapt inseparabile – noi am continuat totuși, din rațiuni de comoditate și urmând ceea ce a fost admis în general, să estimăm la 114 totalul Spuselor și, în consecință, să le numerotăm pe fiecare succesiv.

Versiunea coptă a *Evangheliei după Toma* tradusă aici s-a păstrat într-unul din cele treisprezece codexuri, treisprezece

¹ Această scriere a fost publicată de editurile E.J. Brill, Leyde, 1959 și Presses Universitaires de France, Paris, 1959.

volume sau rămășițe de volume descoperite în 1945 în apropiere de Nag Hammâdi, în Egiptul de Sus: este vorba de *Codexul II* al clasificării „oficiale”¹. Această Evangheliie figurează acolo de la pagina 32, rândul 10, la pagina 51, rândul 28. Reproduseri fotografice ale acestui document sunt date în: Pahor Labib, *Coptic Gnostic Papyri in the Coptic Museum at Old Cairo*, Le Caire, 1956, planșele 80-90, și în *The Facsimile Edition of the Nag Hammâdi Codices, Codex II*, Leyde, 1974, pp. 42-63. În versiunea de față, am ținut cont de aceste reproduceri.

Aparatul critic ce însoțea ediția din 1959 a fost în mare parte abandonat, iar notele, reduse la esențial. În legătură cu acest aspect, câteva amănunte sunt de notat:

- cuvintele plasate între paranteze rotunde () sunt adăugate din motive ce țin de sintaxa limbii franceze.

- parantezele drepte [] sunt folosite acolo unde manuscrisul a fost deteriorat, textul fiind stabilit, atunci când a fost posibil, prin conjectură și deducție.

- cuvintele plasate între paranteze ascuțite < > nu se găsesc în text: este vorba de presupuse lacune.

Pe de altă parte, trimiterile făcute pe ici, pe colo, la cutare sau cutare dintre Papirusurile Oxyrhynchos (prescurtat: *P.* sau *Pap. Oxy.*) cer să fie clarificate. Va fi de ajuns să amintim sau să semnalăm următoarele:

- „prologul” și primele șapte *logia* ale *Evangheliei după Toma* au, în greacă, paralele în *Papirusul Oxyrhynchos* 654, rândurile 1-39 (P. Grenfell-AQ.S. Hunt, *The Oxyrhynchus Papyri*, IV, Londra, 1904, pp. 1-22);

¹ *Codexul X*, dacă urmărim clasificarea lui J. Doresse și II, după cea a lui H.-Ch. Puech.

● *logia* 26-33, precum și *Logion*-ul 77 au paralele în *Papirusul Oxyrhynchos* I, rândurile 1-44 (Grenfell-Hunt, *op. cit.*, I, Londra, 1898, pp. 1-3);

● *logion*-ul 24 (foarte fragmentar) și *logia* 36-39 au paralele în *Papirusul Oxyrhynchos* 655, fragment *d* și, probabil, *e* și col. A 1-23 precum și col. B, 30-50 (Grenfell-Hunt, *op. cit.* I, Londra, 1898, pp. 2-28).

Iată cuvintele tainice pe care Iisus cel Viu le-a rostit și pe care Didim Iuda Toma le-a așternut în scris.

1. Și El a spus: „Cel ce va desluși tâlcul acestor cuvinte nu va gusta moartea”.

2. Iisus a spus: „Cel ce caută, să nu înceteze să caute până când nu va afla, și când va afla, el se va tulbura, și tulburat fiind, el va fi uimit și va stăpâni peste Tot”.

3. Iisus a spus: „Dacă cei ce vă călăuzesc vă spun: «Iată, Împărăția este în cer», atunci păsările cerului vor ajunge înaintea voastră; dacă aceștia vă spun că este în mare, atunci peștii vor ajunge înaintea voastră. Însă Împărăția este înlăuntrul vostru și este în afara voastră. Când vă veți cunoaște, atunci veți fi cunoscuți și veți ști că sunteți fii ai Tatălui care e viu. Dar dacă nu vă cunoașteți, atunci voi sunteți în sărăcie și sunteți sărăcia”.

4. Iisus a spus: „Omul îmbătrânit în zilele sale nu se va codi să-l întrebe pe un prunc de șapte zile despre Locul Vieții, și el va trăi, căci mulți dintre cei dintâi vor fi cei din urmă, și vor deveni unul singur”.

5. Iisus a spus: „Cunoaște ceea ce¹ este dinaintea feței tale, și ceea ce îți este ascuns îți va fi dezvăluit; căci nu există nimic tainic care nu va fi făcut cunoscut”.

6. Ucenicii săi îl întrebară (și) îi ziseră: „Vrei tu² să postim (și) cum să ne rugăm, cum să dăm pomană, și de la ce mâncare trebuie să ne înfrânăm? Iisus a spus: „Nu mințiți și nu faceți ceea ce urăți, căci totul este descoperit în fața Cerului³. Într-adevăr, nu există nimic ascuns care să nu fie cunoscut și nu există nimic acoperit care să rămână nedescoperit”.

¹ „Ceea ce” sau „pe acela care”.

² Sic: a se citi: „Cum vrei tu...”.

³ „Cerul” (*tpe*): poate că, inițial, „Adevărul” (Cf. *Pap. Oxyrhynchos* 654, rândul 38: *alêthêia* = copticul *tme*).

O COLECȚIE DE CUVINTE ALE LUI IISUS DESCOPERITĂ RECENT: EVANGHELIA DUPĂ TOMA¹

Documentul inedit pe care am onoarea să-l prezint Academiei a iscat deja multe zvonuri și a făcut destulă vâlvă. Zvonuri neîntemeiate, în cea mai mare parte, și agitație mai degrabă zgomotoasă decât bine intenționată. Astfel, stârnite de reuniunile ținute la Cairo, în octombrie trecut, de către noi (colegii mei din Comitetul internațional însărcinat cu publicarea scrierilor gnostice copte descoperite lângă Nag Hammâdi și eu însumi), câteva jurnale au mers până într-acolo încât să avanseze, încrezându-se în știrile false, deformate sau rău interpretate, că una dintre aceste scrieri – *Evangelia după Toma*, despre care vom vorbi astăzi – nu era altceva decât „a cincea Evanghelie”, sau că această scriere revela „fapte necunoscute” din viața lui Hristos, sau că părea „aproape sigur” a fi tradusă din aramaică. Și ce mai știam? O grămadă de exprimări improprii și afirmații

¹ Comunicare ținută la Institut de France și la Académie des Inscriptions et Belles-Lettres în ședința din 14 mai 1957. Aceasta a fost precedată de lucrări cu caracter general sau de detalii și de câteva conferințe (mai ales la Universitatea din Utrecht, la 10 aprilie 1956), unde eu am tratat – deși numai în parte, deoarece textul aceleiași lucrări era încă imperfect cunoscut – câteva probleme puse de descoperirea *Evangeliei după Toma*, și am semnalat îndeosebi paralelele pe care Papirusurile Oxyrhynchos le oferă cu anumite pasaje din această scriere coptă. Această comunicare este primul expozeu de ansamblu ce a fost compus cu scopul de a furniza lumii savante o cunoaștere mai riguroasă și mai completă despre acest manuscris. Ea caută să-i precizeze natura, identitatea, originea sau data, să-i prezinte în mare conținutul și să semnaleze cele mai importante întrebări pe care acesta le ridică, și să-l propună spre studiu. Iată motivul pentru care această comunicare este reprodusă aici, fără modificări sau adăugiri.

eronate. A vorbi ușuratic despre „a cincea Evanghelie” nu are prea mult sens: ori se adoptă punctul de vedere al credinciosului, și atunci nu se admit decât patru Evanghelii propriu-zise, cele ale lui Matei, Marcu, Luca și Ioan, a căror autenticitate și autoritate au fost definite de către Biserică; ori, sub același titlu, se grupează toate lucrările de tip evanghelic, fie că acestea sunt sau nu canonice și, în acest caz, dată fiind mulțimea și înmulțirea Evangheliilor extracanonice, de ce s-ar acorda al cincilea rang *Evangheliei după Toma*, în loc să fie preferată o altă compoziție de același gen?

Este într-adevăr destul de evident că aici avem de-a face cu un „apocrif”, în dublul sens al termenului: este, pe de o parte, o scriere ezoterică, sau una ce se vrea a fi astfel, pentru că pretinde să consemneze cuvintele ascunse, tainice ale lui Iisus; este de asemenea o scriere pseudoepigrafă, fiindcă, în ciuda titlului și a preambulului său (vizibil fictive și unul, și celălalt), redactarea ei nu poate urca până la apostolul „Didim Iuda Toma”. Pe de altă parte, se observă că, departe de a înfățișa aspecte necunoscute din viața lui Iisus, pretinsa noastră „Evanghelie” nu are un caracter istoric sau narativ. Ea nu cuprinde aproape nicio povestire, iar dacă relatează ocazional vreo faptă a lui Hristos, o face de o manieră excepțională și complet schematic; cu excepția câtorva rânduri de la început, Evanghelia este alcătuită aproape exclusiv dintr-o suită de cuvinte atribuite lui Iisus, care sunt puse cap la cap. Este îngăduit să se presupună că mai multe dintre aceste Cuvinte urcă până la un prototip aramaic; în orice caz, rămâne sigur că scrierea, în ansamblul său, așa cum ne este oferită în coptă, presupune un original grec, a cărui traducere și adaptare este ea însăși.

Denunțând ca falsă sau excesivă zarva care s-a produs și continuă să se producă în legătură cu această scriere, nu înseamnă că nou-descoperita *Evanghelie după Toma* nu ar merita să producă o mare senzație. Departate de aceasta. Cu cât înaintez în cercetarea acestui document (din care o parte mi-a fost încredințată încă din 1953), fiind primul care l-a identificat, cu atât mă conving de interesul său extrem și foarte divers. Însă o asemenea însemnătate i se va acorda din alte motive, mult mai solide și mai legitime decât acelea care s-au etalat cu atâta inconsistență.

Scrierea noastră inedită este una dintre cele patruzeci și nouă de scrieri pe care le reunesc cele treisprezece volume sau rămășițe de volume de papirus descoperite din întâmplare, către 1945, într-un urciore mare, în apropiere de Nag Hammadi, în Egiptul de Sus. Nu revin nici asupra circumstanțelor și istoriei descoperirii, nici asupra descrierii și analizei conținutului său. N-aș face decât să repet alte două comunicări prezentate la Academie, una de către mine și Jean Doresse, la 20 februarie 1948¹, cealaltă de către Doresse, la 17 iunie 1949². În plus, în anul 1950, în *Coptic Studies in Honor of Walter Ewing Crum*, am tratat probleme asemănătoare³.

Va fi suficient să amintesc, sau să precizez, că cele treisprezece codexuri descoperite reprezintă, într-adevăr, bibli-

¹ H. Ch. Puech și J. Doresse „Nouveaux écrits gnostiques découverts en Egypte”, *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 1948, pp. 87-95.

² J. Doresse „Nouveaux documents gnostiques coptes découverts en Haute-Egypte”; *Ibidem*, 1949, pp. 176-180.

³ H. Ch. Puech „Les nouveaux écrits gnostiques découverts en Haute-Egypte”. Premier inventaire et essai d'identification”, *Coptic Studies in Honor of Walter Ewing Crum* (= *Bulletin of the Byzantine Institute*, II), Boston, 1950, p. 91-154; „Découverte d'une bibliothèque gnostique en Haute-Egypte”, *Encyclopédie Française*, t. XIX, Paris, 1957, fasc. 19.12-4 – 19.42-13.

oteca unei comunități gnostice (alcătuită în secolele III, IV sau V). Aceste codexuri conțin lucrări de proveniență diversă (setiene, în marea lor majoritate, dar și valentinieni sau hermetice), redactate în mai multe dialecte copte (în principal în sahidică). După ce au cunoscut o soartă diferită, cu excepția unuia singur (*Codex Jung*, adăpostit provizoriu la Zürich), astăzi se regăsesc grupate la Muzeul copt din Vechiul Cairo. Acolo, la începutul toamnei trecute, cu ocazia primei reuniuni a Comitetului internațional constituit câteva luni mai înainte în vederea asigurării publicării codexurilor, am putut – în compania colegului meu de la École des Hautes Études, dl Antoine Guillaumont și a profesorului G. Quispel din Utrecht – să consult unele dintre ele, aflate deja în stare de conservare, și să ajung în sfârșit la o cunoaștere completă și directă a porțiunii din manuscris ce conține *Evanghelia lui Toma*. De altfel, facsimile fotografice ale unei părți din acest manuscris au fost furnizate, la scurtă vreme după aceea, de către dr. Pahor Labib, directorul Muzeului copt, în volumul I al lucrării sale *Coptic Gnostic Papyri in the Coptic Museum at Old* (Cairo, 1956).

Dacă se adoptă împărțirea ansamblului bibliotecii de la Nag Hammâdi, pe care eu am propus-o în *Mélange Crum, Evanghelia după Toma* aparține *Codexului III*; este vorba de un codice în sahidică, din a doua jumătate a secolului al III-lea – sau, după alți specialiști, din secolul al V-lea – aproape intact și redactat cu o grijă admirabilă. Este a doua dintre cele șapte scrieri ale culegerii, unde figurează între versiunea lungă a *Apocrifului lui Ioan* și o altă evangheliie apocrifă, *Evanghelia după Filip*¹. Titlul este dat la sfârșit (pl. 99, 27-28): *peuaggelion pkata thōmas*.

¹ Ocupă 20 de pagini, întinzându-se de la p. 34 (?), rândul 10, până la p. 53 (?), rândul 28 al manuscrisului (planșele de la 80 la 99 ale ediției fotografice a lui Pahor Labib).

UN LOGION AL LUI IISUS PE O FÂȘIE DE PÂNZĂ FUNERARĂ (1955)

Istoria cercetărilor asupra Spuselor (*logia*) atribuite lui Iisus de către tradiția extra-canonică a urmat, mai mult sau mai puțin, traiectoria unui acces de febră; mai întâi, exaltare; apoi, lipsă de interes, apatie. Unele dintre aceste „Spuse” – regăsite în 1897 și în 1903 la Oxyrhynchos pe papirusuri grecești din secolul al III-lea (*Pap. Oxyr.* nr. 1, nr. 654 și nr. 655) și mutilate în cea mai mare parte – au iscat imediat o vie curiozitate și au provocat apariția unei literaturi abundente. Speranțele cărora acestea le-au dat naștere par totuși să nu fi fost consistente și, de fapt, cu câteva excepții, nicio lucrare originală nu a fost consacrată de multă vreme acestor *logia*.

E momentul să ne întrebăm dacă nu cumva situația este pe punctul de a se schimba. Într-adevăr, împotriva oricărei așteptări, datele problemei urmează să fie considerabil abordate din unghiuri diferite și profund reînnoite. În primul rând, datorită descoperirii și identificării unei surse de un interes extrem și încă inedit: *Evanghelia după Toma*. Scrierea figurează într-unul dintre cele treisprezece volume ce compun biblioteca gnostică coptă descoperită spre 1945, lângă Nag Hammâdi, în Egiptul de Sus. Este vorba de un codex redactat în sahidică și datat pe la mijlocul sau în prima jumătate a secolului al III-lea, o amplă culegere de *logia* al cărei preambul coincide exact cu textul *Pap. Oxy. 654*. Pe de altă parte, două lucrări maniheene traduse în copta subakhmimică, *Psaltirea* și *Kephalaia*, care au fost

dezgropate la Fayum, către 1930, citează mai multe sentințe ale lui Iisus, trecute neobservate de editori, și în majoritatea lor identice sau foarte asemănătoare cu unele „Spuse” din *Evanghelia după Toma* sau din tradiția patristică. În sfârșit, la acestea se adaugă o piesă arheologică, o fâșie de pânză funerară (vezi p. 61) – ce face obiectul cercetării speciale din prezenta comunicare – care contribuie la îmbogățirea unei documentații ce fusese până atunci destul de săracă.

Este vorba de un fragment de lințoliu ce provine din Behnesa (vechiul Oxyrhynchos) și achiziționat de Roger Rémondar, în 1953, de la un anticar local. El poartă această inscripție, databilă, dacă ne luăm după scriere, în secolul al V-lea sau al VI-lea:

*légei lêsous : ouk estin téthammé-
non ho ouk égerthêsetai. †*

„Iisus a spus: „Nu-i nimic îngropat
care să nu trebuiască să învieze”.

Acest *logion*, reprodus vizibil pe lințoliu cu scopul de a atesta credința defunctului în dogma creștină a învierii trupurilor și de a-i proteja cadavrul, se găsește la sfârșitul celei de a patra „Spuse” din colecția aflată în *Pap. Oxy. 654* (rândurile 27-31), al cărei text a fost în general reconstituit după cum urmează:

*légei lê(sou)s: [pan to empros-]
thén tês opsêôs sou, kaï [to kékalumménon]
apo sou apokaluph<th>êset[ai soi ou gar es-]
tin krupton ho ou phané [ron génêsetai,]
kaï tethamménon ho o [uk égerthêsetai].*

Iisus a spus: „Tot ceea ce nu e dinaintea
feței tale [ochilor tăi] și ceea ce este ascuns
ție îți va fi arătat; căci nu-i nimic

tăinuît care să nu trebuiască să devină dezvăluit
și nimic îngropat care să nu trebuiască să învieze”.

Totuși, în prezent dispunem de două noi mărturii care permit să se umple cu mai multă exactitate lacunele din papyrusul grecesc, dar nici una, nici cealaltă nu menționează bucata de frază ce se referă la înviere. Aceste surse inedite sunt:

a) *Evangelia lui Toma*, în limba coptă, rândurile 10-14, pagina a doua¹:

Iisus a spus: „Cunoaște ceea ce (sau: „pe acela care”) este dinaintea feței tale, și ceea ce îți este ascuns îți va fi dezvăluit; căci nu există nimic tainic care nu va fi făcut cunoscut”.

b) capitolul LXV (p. 163, 28-29) din *Kephalaia* maniheene, care pomenește un cuvânt al „Mântuitorului” adresat ucenicilor săi referitor la „taina ascunsă sectelor”, falselor religii:

Cunoașteți ceea ce (sau: „pe acela”) se află dinaintea feței voastre și, cu adevărat, ceea ce vă este ascuns vi se va dezvălui².

Două serii de întrebări se pun, care, pentru moment, nu pot să primească decât răspunsuri mai mult sau mai puțin în-doielnice.

1. Căreia dintre cele două versiuni – lungă și scurtă – ale *logion*-ului ar trebui să i se acorde prioritate? Versiunea scurtă, proprie mărturiilor copte, este transmisă de documente ce provin de la gnostici și de la maniheeni, adică de la oameni

¹ Mai precis, *logion*-ul 5, p. 33, 10-14 (manuscris) = pl. 81, 10-14 (Pahor Labib).

² Textul complet al *logion*-ului trebuia deci să fie în grecește următorul: *lēgei Iēsous: gnōthi to (sau: ton) emprosthén tēs opsēōs sou, kai to kékalumménon apo sou apokalupthēsétai soi ou gar estin krupton ho ou phanéron génēsétai kai téthamménon ho ouk égerthēsétai*.

care resping orice concepție materială a învierii. În consecință, această versiune ar putea să reprezinte doar un text prescurtat, un decupaj dintr-o frază ce părea să afirme și să confirme o asemenea concepție.

Fâșia de pânză funerară de la Behnesa

(Colecția Henri-Charles Puech)

Dar în aceeași măsură este admis să se susțină – cum au făcut-o, de exemplu, R. Bultmann¹ și J. Jeremias² – că bucata de frază luată în considerare este, din contră, o adăugare la textul timpuriu, pe care îl amplifică stângaci, prelungind într-un cu totul alt sens o dezvoltare care, până acolo, nu avusese nimic de-a face cu învierea trupului. Astfel, totul depinde de semnificația ce este atașată ansamblului maximei, sau chiar, în anumite privințe, modului în care se decide traducerea expresiei *pet^emp^emtō* *mp^eekhō ebol* din *Evanghelia după Toma* sau a expresiei *petsoop* *mp^emtō abal^empet^enho* din *Kephalaia*, („ceea ce” sau „cel care este dinaintea feței tale”), articolul *p-* în coptă fiind ambiguu și putând să corespundă la fel de bine unui masculin sau unui neutru.

¹ *Geschichte der synoptischen Tradition*, ed. Gottingen, 1931, p. 95.

² *Unbenannte Jeshussworte*, Gutersloh, 1951, pp. 21, 30.